

A nyolcvanas évek

„Anno Domini 1687. mense septembri szüret közben jött reánk a római császár ő felsége armadiája, kiknek fő előjárója volt a Lotharingiai herceg.

1688-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1689-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1690-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1691-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1692-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1693-n rajtunk laknak, nyomorgatnak.

1694-n is... Oh uram! Könyörülj rajtunk s eléged meg ily hosszas ügyeinket s szabadíts meg!”

(Broser Péter ősi kolozsvári polgárcsalád sarjának naplóbejegyzéséből idézi Lászlóffy Aladár)¹

Még szűkebb esztendők?

Ha a nyolcvanas évek elején előre megsejthetik Romániában, hogy az évtized végére véget ér Ceaușescu rendszere, bizonyára egészen másként éli meg mindenki a hátralévő éveket. Hiszen, ha tudni vagy akárcsak remélni lehet a végét, akkor ki-ki másként rendezi az életét. Például feltehetően jóval kevesebben vándorolnak ki, vagy fáradoznak kitelepedésük előkészítésén, készítik elő bonyolultan ezt az életbevágó lépést.² S főként maga a

¹ In: *Házsongárd* (1989). 56.

² Nem az ellenőrzött tényekről tudósítanak, de a közhangulatra jellemzőnek tekinthetők a kitelepedések (szökések) módzatairól szóló, szóbeszédként terjedő legendák. Egy ilyen korabeli történet például olyan romániai magyar családról szól, ahol a családfő hatalmas lakodalmat rendezett, ahova meghívták a helybéli, megyei román előjárókat is. S amikor már kellőképpen emelkedett volt a hangulat, akkor kiosontak az odakészített mezőgazdasági használatú helikopterhez. Észrevétlen elindultak, majd, mintha növényvédő szert szórnának, a radar alatt áthúztak a kritikus zónákon, s meg sem álltak a már előkészített ausztriai leszállóhelyig. Így az

közérzet, az állandóan súlyosbodó életfeltételek is elviselhetőbbek lettek volna. Ha... az egésznek a végét látni, tudni, sejteni lehetett volna.

De hiszen lehetett volna-e sejteni, hogy egyszer vége lesz? Hiszen a nyolcvanas évekre az ország állapotára vonatkozó hírek folyamatos meghamisítása, a megfélemlítési rendszerben egyre fokozott szigorúság ellenére egyre nyilvánvalóbbá vált a valóságos kép Románia belpolitikai, társadalmi helyzetéről. Nemcsak „kiszivárognak” bizonyos tények, hanem hangsúlyosan közzétéve olvashatóak, nemcsak románul, de franciául, németül, angolul. Nyugati és amerikai kiadók jelentetik meg dokumentumkötetek és szépirodalmi alkotások formájában a leghitelesebb tanúk cikkeit, könyveit. Ion Mihai Pacepa, a román titkosszolgálat disszidált főnöke 1978-tól Amerikában adott ki könyvet a Ceaușescu-rendszer erőszakapparátusának működéséről, Paul Goma³ (aki 1977-től élt Párizsban) kötetek sorozatában tárta fel saját maga vagy mások tapasztalatai alapján a pitești-i, szamosújvári börtönökben történeteket, a fizikai-lelki megsemmisítés agyafúrt módszereit. Okkal nevezik a „román Szolzsenyicin”-nek. Két kiemelkedő példája annak, hogy megtörtént a szégyenletes állami titkok világgá kürtölése. Ám a titkon reménykedve várt hatás elmarad. A kül- és belpolitikában lényegében semmi nem változik. Ceaușescu változatlanul kényúrként hozza meg és érvényesíti rendelkezéseit, immár a lakosság legnagyobb részét nyomorítva meg. A meglepetésszerű változtatások és hivatalos hatályba lépésük sokszor az alig hihető abszurditásig is elmennek.⁴

egész család együtt s legfontosabb holmiikkal (irataikkal együtt) kimenekülhetett. Hasonló, mesészerű történeteket sugdostak azokról, akik (az akkori) Jugoszlávia felé menekültek. Például gumimatracon átevezve, avagy (ha igaz?) csak úgy, átúszva. (Fontos dolgaikat más úton, elébb átmenekítették.) Stb.

³ Goma, Paul (Vatic, Besszarábia, 1935. október 2.) Apja szibériai deportálása után (1940–1943) telepedett le családja Romániában. Ottani iskolákban tanul, a bölcsészkaron végez. 1956 novemberétől két év börtönre ítélik politikai okokból, majd kényszerlakhelyen él a Bărăganon. 1971-től jelennek meg könyvei Nyugaton; prózai, publicisztikai kötetek, önéletrajzi sorozat. Hét kötete lát napvilágot, többnyire franciául. 1977-ben, már Párizsban, felhívást intéz a Charta 77 tagjaihoz, majd a fordulat után további könyvei jelennek meg (1990, 1992).

⁴ Felidézésül csak két példát említek itt. (Mindkettő feledésbe mehetett azóta.) Volt rendelkezés, amely szerint, mivel a szocializmus már felépült Romániában, s a szocializmusban nincs bűnözés: a börtönökből ki kell engedni a köztörvényeseket: dolgozzanak. A börtönök épületeit pedig alakítsák át lakásokká. Másik, hasonló

Ennek a fajta despotikus (diktátori és diktátornői) önkénynek megnyomorító hatását a lakosság túlnyomó többsége naponta megszenvedte a mindennapok különféle területein. Mivel gazdaságpolitikai célként tűzte ki maga elé a Hatalom, hogy az ország adósságainak teljes törlesztésével megteremtse a politikai függetlenség feltételét, mindent eladtak, ami az ország termékeiből eladható volt, az egyszerű állampolgárok pedig azt kapták, ami maradt. Egyre nagyobb inséggel küszködött a lakosság. Kiürültek az üzletek. (A kirakatokban fehér csomagolópapír, esetleg néhány konzerv búslakodott.) Az üzletek belsejében viszont nem maradhatott üres polc, azokat az élelmiszerüzletekben halkonzervekkel meg más dobozokkal rakták tele, az árubőség látszatát keltve. Még a mindennapi kenyérhez sem lehetett mindig biztosan hozzájutni. A fűtés ugyancsak gyenge, bizonytalan volt, a városi gáz nyomását központilag csökkentették. Bundába, kötött holmiba bugyolálva dolgoztak nemcsak a bolti eladók, hanem az irodák alkalmazottai is. Télikabátban (volt, aki kesztyűben) írt, rendezte az aktákat. Megbetegedés esetén az egészségügy is mind kevesebbet tudott nyújtani: egyre ellátatlanabbak lettek a rendelők, a kórházak. Betegek és hozzátartozóik bonyolult utakon, külföldről tudták csak megszerezni a legszükségesebb gyógyszereket.⁵

A rohamosan romló életszínvonalhoz szellemi gúzsbakötöttség társul. Sokan látják úgy: választani kell a szülőföldhöz ragaszkodás és a család, a gyermekek, unokák jövődjének biztosítása között. Előbb a nagy kulturális, civilizációs történelmi értékeket, városokat teremtő, hordozó rétegek hagyják el az országot (szászok, zsidók). Előbbiek a korabeli Nyugat-

szélsőség: főleg a fogyasztékosok számára külön intézményeket, iskolákat fenntartani: járjanak csak a többi, átlagiskolással együtt az osztályokba, ott jobban beilleszkednek. (Szegény szülők s szegény tanárok alig elképzelhető nehéz helyzetbe kerültek. Átmenetileg! Hiszen csődöt mondtak ezek a javaslatok a gyakorlatban. De így is sok kárt okoztak.)

⁵ Mindez persze így csupán a kívülről látogató néhány tapasztalata. Az átfogó történelmi, szociológiai felmérés külön szakmai feladat. Ilyen munkának eddig nem sikerült nyomára bukkannom. A háttér mindenképpen az 1956/57-től 1989/90-ig számított közép- és délkelet-európai „utóterror” és „utókommunizmus” időszaka, amelynek történetét „bizonyos országok eredeti vonásokkal gazdagították”. (Stéphane Curtois – Nicolas Werth – Jean-Louis Panné – Karel Bartosek – Jean-Louis Margolin – Andrzej Paczkowski: *A kommunizmus fekete könyve*. Fordította Benyhe János. Nagyvilág Kiadó, Budapest 2000. 428, 448.)

Németországban találnak otthonra, úgy, hogy Németország „fejpénzt” hajlandó értük fizetni a diktátori államnak. Az évtized végére azonban egyre több a kitelepedő vagy politikai indokkal nyugaton menedéket kérő magyar (részben Magyarországra, majd kolóniaként főképp Svédországba). De a fenti országok is szép számmal szerepelnek. S a románok közt is egyre többen döntenek az elvándorlás mellett.

Mihez kezdhet az, aki ebben az egyre súlyosabb kisebbségi helyzetben is hűen ragaszkodik otthonához, anyanyelvéhez? Aki fokozottan kötődik, aki megmaradni akar? A legegyszerűbb emberi jogon. Mihez kezd a magyar költő, a magyar író?

Az értelmiségiek helyzete eleve kényesebb, nehezebb. Hiszen a diktatúra számára latens ellenség. A lehallgató készülékekről mindenki tudott, s azok technikai fejlettsége is egyre magasabb szintet ért el. A gyanúsakat kihallgatásokra rendelték be, házkutatásokkal zaklatták, kézírataikat elkobozták. Ez történt Cs. Gyimesi Évával is, amikor a Kárpátokon túlra, román iskolákhoz kihelyezett magyar szakos diákjaikért bátran kiálltak. Az üldözöttek sorában tanítványai is szerepeltek: az Ellenpontok című szamizdat lapot megjelentető Ara-Kovács Attila, Szócs Géza és társaik stb.⁶ Cs. Gyimesi Éva a szekuritáté-kihallgatás, a fenyegetése ellenére szolidaritást vállalt velük, adományokat gyűjtött az ellenpontosok javára. Adataink szerint Lászlóffy Aladár is az adakozók közt volt.⁷

Az Ellenpontokat kiadók tiltakozó csoportját már közvetlen és durva eszközökkel verte szét a hírhedt szekuritáté, s kényszerítette végül az ország elhagyására. S amikor mindezeket felidézzük, már Tőkés Lászlóra s vele egyben az évtized és a rémuralom végére gondolhatunk.

⁶ Az Ellenpontok című folyóirat első száma 1981 decemberében jelent meg, az utolsó pedig (már Magyarországon) 1983. január felirattal. *„Bár munkatársai nem alkottak egy ideológiailag-politikailag egységes szellemű csoportot, a közölt szövegek többsége elutasítja a kommunizmust mint társadalomszervező erőt.”* *„...erdélyiségét hangsúlyozta. Ugyanakkor [...] rokonszenvezett a román ellenzéki megnyilvánulásokkal. [...] először közölte magyar nyelven Paul Goma két írását például.”* Vö. Molnár János: *Az egyetlen. Az Ellenpontok és az ellenpontosok története.* Szeged 1993. 6.; Blénesi Éva: *Szócs Géza.* Kalligram, Pozsony 2000; *Ellenpontok.* Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Tóth Károly Antal. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2000. = *Múltunk Könyvek.*

⁷ Molnár János: *i. m.* 302–303. Adott forrásból tudhatjuk, hogy Gyimesi Évát 1983. május 18-án kísérték a szekuritátéhoz.

Mit tett, mit tehetett az a magyar értelmiségi, az a magyar író, aki nem állt úgy előtérben, mint a felsoroltak. Aki *csupán* megpróbált élni és alkotni a legzivatárosabb évek, a legkilátástalanabb idők közepette és azok ellenében is? Akár a mottóval megidézett 17. századi kolozsvári polgár: Broser Péter, aki az újra meg újra ismétlődő vandál pusztítások kietlenségében egyre csak írta a maga krónikáját, Istenhez könyörögve.

„A munka az én egyetlen várákosom”⁸

Abból az időből származik, s azt jellemzi a következő találós kérdés: „Mi a különbség a pesszimista és az optimista között? A pesszimista azt mondja: »Ennél rosszabb már nem lehet« – mire az optimista: »De lehet!«” S várja mindkettő az enyhülést. Amikor odakünn, az utcán, a társadalomban egyre gyűlnek a bajok, s amikor az ember egyetlen reménye, hogy meg lehet húzódni szerény igényekkel legalább a család biztonságos belső körében, a könyvek mindenkorai vigaszában. Okkal, fokozottan gondolhatott erre Lászlóffy Aladár, küszködve a számára különösen sokat jelentő, régi családi otthon elvesztésének gondolatával. De bizalommal számíthat szép, fiatal feleségére, egy majdani új fészek, költőműhely közös felépítésére.

Saját legkitartóbb, legmélyebb indíttatásait, fegyelmét segíti ez az új fészek, Gyöngyike hű jelenléte abban, hogy minden szorongatás ellenére a nyolcvanas évek pályájának egyik legsokszínűbb, legtermékenyebb évtizede lehessen. Kilenc kötet (ebből egy a Kántor Lajosnak köszönhető *Legszebb versek*).⁹

Ennek a gazdag művészi termésnek a kapcsán külön ki kell emelnem azt, hogy nem is egy kötet tanúsága szerint ebben az évtizedben új irányba mutató eredeti „műfaj” is születik meg.

⁸ *Meg fog történni a délután.* In: *Hol én, hol idegen.* 1982. 31. Vagy: „Bennem már rég nem a / hideg fázik: a kimerült / történelem.” *Hat órákor az utca.* I. m. 11.

⁹ *Hol én, hol idegen* (1982); *Svájci határállomás* (1984); *Legszebb versei* (1984); *Ledőlési határidő* (1985); *Régi rejtély – Új talány. Száz kultúrtörténeti kuriózum* (1986. A szerző illusztrációival); *A képzeletbeli ásatás* (1986); *Szövegek szövetsége. Műhelynapló a megtartó kedélyről* (1988); *Házsongárd* (Kántor László fényképeivel. 1989); *A holdbéli pásztor* (1989). Részletesen I. a Függelékben.

Ezen belül is egyedi helye van annak a nagy értékű albumnak, amely tárgyával, dús ismeretanyagával más esetben ritkán vagy talán soha nem szokott igazi, mélyenszántó költészetté változni. Lászlóffy Aladár keze alatt azonban ez történik. A *Házsongárdra* gondolok. „Műfaji” megjelölése nincs is ennek a könyvnek; magam lírai temetőmonográfiának nevezném (bár ez a megjelölés már találkozott ellenvetéssel).

Az én olvasatomban: mélyen átélt poézissé lényegül itt a hűséggel, áhítattal őrzött, továbbadott hagyomány, s válik az írói műhely aranyfedezetévé. *„Minden körülményben munkálkodni kell, mert pusztán panasszal, siránkozással soha nem lehet semmire menni”* – olvashatjuk a *Házsongárd* lapjain Kriza János, a *Vadrózsák* gyűjtője, unitárius püspök felidézésekor – nehéz, talán szigorú, de gyémánthitelű szavait. Öngyötrő aszketizmus elvárása a tűréshatáron túl lévőktől? A szellem, a méltóság, a kedély és játék tereinek, forrásainak feltárása egyben, akár kalodában is. S úgy tetszik, Aladár mindehhez mintegy szövetségesekre lett, súlyos érvekre a holtak, az ősök seregében.

Nem tudom, volt-e már vérbeli – sőt: avantgárd indulású és indíttatású – író, aki temetőalbumot írt? Még kevésbé tudok arról, hogy ezt úgy tette volna valaki: mélységesen személyes, gyermekkorától erősödő, költői-emberi-írói gyökérszálhoz tartozott az a kötődés, amely ezekhez a süppedő halmokhoz, málló kövekhez kapcsolja. Képtelennek látszó paradoxon gyanánt úgy látja és láttatja a holtak hazáját, mint a továbbadott életbizalom, biztatás kútfejét, mint a jóízű életétvágy, a humor, a bölcs, erőt sugárzó emlékek helyét; élni segítő energiák kifogyhatatlan, kincses tárházát.

Hogyan találkozhat a pontos, pozitivista adatbőség, a lexikonszerűség a költészettel? Lászlóffy Aladár példát szolgáltat erre. Apró portrékra tördelve mutatja föl azokat a korszeleteket, pályákat, alakokat, arcokat, amelyek a sírkövek alatt rejtőznek. Effélével találkozunk, de a szerző jóval többet ad. A házsongárdi domboldal történetét a kőkorig, a mai Kolozsvár őslakóiig követi, a hajdani gyümölcsös- és szőlőskertek elnevezésének eredetét is keresve a források, legendák nyomán. Gondja van a síremlékek anyagának, változatos stílusainak megfigyelésére; a jellegzetes formák: a „tumbák – haskövek” zsidó temetői, vargyasi rokonainak felmutatására: címerek, szimbólumok jelentésére. Járványokra,

diáktemetésekre utaló feliratokból kiolvasható szociológiai tények is felbukkannak, ha csak a figyelemfelhívás erejéig is. Mégsem leírással, valamiféle ismeretközlő cikkek sorozatával állunk szemben. Mert szerényen, a háttérben meghúzódva, mintegy láthatatlanul munkál, a kötetet egységgé hasonlítva, a szuggesztív írói jelenlét. Az íróé, aki saját, legszemélyesebb Házsongárd-kapcsolatát „tárgyasítja” mély, bensőséges líraisággal. A könyv egyetlen fájó-megrendült-boldog ölelés: az ősöké, múltaké, ott nyugvó szeretteié – tudva-görnyedve vállalt közös terheké.

Egy olyan albummal gyarapodtunk, amelyet emberi-művészi értéke még közelebb hoz az olvasóhoz. Ugyanakkor nem akadály, inkább növelője gyakorlati alkalmazhatóságának. Annak, hogy kézikönyvként is jól használható legyen. A híres, sok évszázados helyen, „*Európa egyik legrégebbi temetője*”-ben, az utak-ösvények mentén sokszor földbe süllyedt vagy olvashatatlanul kopott feliratú kövek között nem kell tétován vagy hézagos útmutatásokkal ellátva bolyonganunk. Bizton támaszkodhatunk erre a szép albumra, valamely akadémiai kiadvány könnyebben kezelhető, szépirodalmi testvére. Vázlatos, de jól eligazító térképet is adott hozzá a kiadó: sírokról, kriptákról – még azokról is, amelyek időközben eltűntek – s művészi fényképeket, Kántor László felvételeit.

A kötet felépítése során nagyjából érvényesül a kronológia, akárcsak valamiféle „rangsor” is. De csak oly módon, ahogy parkbéli sétán követjük az útvonalakat. Szó van a történelmi kriptákról: a Bethlenekről – megkülönböztetve heraldikai jegyeik alapján a „kígyós” Bethleneket a „libásoktól”. Hallunk a Bánffyokról, majd a Szent László korától eredeztetett, balszerencsés fejedelmet adó Barcsay családról s az uzoni előnevű Bédiekről, akik Zápolya János szolgálatában éppúgy szereztek érdemeket, mint a kolozsvári egyetem építése vagy a város csatornázása során. Megtudjuk, hogy a kígyócímeres Bethlen családhoz tartozik Miklós, a híres emlékiró, Árva Bethlen Kata és Bethlen Gergely tábornok, aki Bem, majd Garibaldi oldalán játszott nagy szerepet. Helyükre illeszthetjük az iktári Bethlenek ágából származó Bethlen Gábort és öccsét, a két erdélyi fejedelmet. A Bánffyak közül az író Bánffy (Kisbán) Miklós pályájáról is miniatűr képet kapunk: a színpadi íróról, a pesti Operaház megújítójáról, aki mielőtt az Erdélyi Helikon főszerkesztője lett volna, a Trianon utáni

Magyarország külügyminisztereként hordozta vállán a csonka ország gondjait. És olvashatunk a legendás bonchidai kastély gyűjteményeiről s természetesen kitűnő regényeiről is. A Mikó családból gróf Mikó Imre kerül előtérbe, „Erdély Széchenyije” (ahogy őt Tompa Mihály nevezte), az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a sepsiszentgyörgyi kollégium alapítója, a miniszter, a történetíró. Fénykép és írás együttes segítségével találjuk meg az eldugott emléktáblákat: egy Bánffy-táblát a Korbuly-kripta falában, vagy gróf Esterházy Miguelét, aki különös nevét az ifjan Erdélyben vendégeskedő portugál királyról, keresztapjától nyerte, s aki csaknem évszázadot átölelő életének legnevezetesebb mozzanataként „az utolsó 48-as honvédtiszt” és „aradi fogoly”-múltját vésette sírkövére.

Ha a nemesi családokból a tevékeny, a közösség érdekeiért fáradozó személyiségeket emelte ki a szerző, a kötet egészében még nyilvánvalóbb, hogy a nagy alkotó egyéniségeket világítja meg új, bensőséges fényel, tömör pillanatképekben. Heltai Gáspár, Tótfalusi Kis Miklós, Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Brassai Sámuel, Bölöni Farkas Sándor, Jósika Miklós – csupán néhány az itt nyugvó legismertebbek közül, a hozzánk közelebbi időből pedig Reményik Sándor, Dsida Jenő, Kós Károly, Szilágyi Domokos, Szabó T. Attila.

De mindezek említését más dimenziókba (is) emeli azzal, hogy az anyagát tisztelő, szolgáló kutató magatartását, beavatottságát a megszenvedett szeretet bensőségessége hatja át. A tárgyi ismeretek sokaságát a gyermekkorától meglévő elemi és meghitt felderítés-öröm árama sodorja, egymásba illesztve a történelemtudomány rejtett zugainak fényeit krónikások feljegyzéseivel, anekdotákkal a megelevenítés jegyében. Nemcsak a szellem és a jellem ismert arisztokratái szerepelnek itt, hanem a kalotaszegi fazekas fiából lett európai hírnő bánya- és kohószakértő, szakíró és költő, Debreczeni Márton, vagy az erdélyi reformkor romantikus hőse, Kendeffy Ádám („*akinek a jelenlétében állítólag senki se mert hazudni*”), vagy olyan kiváló férfiú, mint amilyen például az egyikféle pelikános címer alatt felirat nélkül eltemetett ötvösmester, Kathonai Mihály városi főbíró, akit az állhatatlan Báthory Zsigmond fejedelemhez való hűsége miatt büntettek kegyetlen halállal, „eléktelenítve torkát is elmetszék”. A rangos professzorok sírjairól szólva arra is van gondja, hogy

szétválogassa a három azonos nevű Bogáti Fazekas Miklóst: a szombatos énekszerzőt, a szentdemeteri, majd kolozsvári prédikátort s hasonnevű fiát, a páduai diákot, illetve a dési, tordai, később kolozsvári iskolaigazgatót. Megelevenedik Benedeki Enyedi Sámuel gépész és órás alakja, aki a 18. században „emelyűket”, matematikai órát szerkesztett, s a repülés titkát is kutatta; hallhatunk Barra Imre orvosról, aki felvette a küzdelmet az 1831-es kolerajárvánnyal, ingyen gyógyította a szegényeket, s akinek temetésére oly nagy tömeg gyűlt össze, hogy a katonaságot riasztották a rend fenntartására.

„...nincs banálisabb szöveg, mint egy név, alatta két évszámmal”, de mindig „lélekbe markoló, életbe vágó közlemény”, „ősi hangfelvétel, ez a még mohos betűknek álcázott üzenetrögzítő, végül is elnyűhetetlen ősmagnószalag, a történelem porló, önmagába épített lehallgatója”. A könyvet lapozgatva átélhetjük e szavak mélységeit. Lászlóffy Aladár varázserővel életre kelti az „ősmagnószalag”-ra rögzített üzeneteket, olvasója pedig úgy érezheti, a „*semmibe nehezen foszló óriás kőkönyv*” tárul fel előtte, „*megalitikus irodalomtöredék*”. Eltörpítő és felmagasztosító. Breviáriumnak is kiváló.

A *Házsongárd* vonzaskörébe kerülve a betűk felett elkalandozó tekintet befelé pillant és le, az idők kútjába. S miközben az emberi sorsok kaleidoszkópját látja, az egész, évszázadokat átfogó arcképcsarnoknak – úgy tetszik – egy a hőse: a kedvteli, felelősségghordozó s mégis játékos munkásság. Maga a serénység, a találékonyság, amely oly természetesen módon társul itt a meghitt szeretet melegével, a nem akármilyen ütésekkel álló hűséggel s főként az otthonhoz, a szülőföldhöz való mélységes vonzódással. Az a bizonyos „színhely” testesül itt meg: a születés-elmúlás helyszíne; annak idegszálakig, agytekevénységig hatoló mágneses sugárzása kerít hatalmába.

Mélyre nyúló gyökérzete nemcsak a *Papírrepülő* jeles részeiben található fel; összefüggéseit talán még az életmű átfogó szemrevétele sem fejt fel egészen. Maga a „műfaj” is túlrad az irodalmi-poétikai kereteken. Példásan gondos adattár ez, amely azonban sokkalta több, mint ismeretek közlése. Költői, művészi többlete az a személyesség, amely egyúttal közösségi felelősséggel való azonosulás. Visszafogottan vallomásos. Szigorú, megilletődött – „publikus” – „magán”-beszéd.

„...ennyi előkészület után is, az igazi bevetés elmaradt”¹⁰

Szinte blaszfémia, bár természetes ellenpont is lehet az, hogy a magas szintű művek kapcsán a mindennapi háttérről valló levelekből idézünk. Hihetetlennek tetszhet (de ez a való), hogy az a közeg, amelyben (s amelynek ellenében) ezek a maradandó írások megszületnek, épp ilyen.

Mert az élet döcögve, akadozva megy tovább a régi házban, hármásban együtt a nagybeteg Mancsi nénivel. *„Sajnos az események itthon sűrűsödnek, ezért készül olyan nehezen ez a levél is. Mert már jóformán nem járok ki...”*¹¹ Nem is következhet más, mint hogy Ali e mondatot követően *„katonásan”* felsorolja a szükséges gyógyszerek és egyebek életfontosságú és egyre hosszabb listáját. Kell a sok patikaszer, hiszen ki tudja, melyik hozhat javulást vagy legalább enyhülést. Nem marad más hátra, mint ez s a megadó keserűség.¹²

Azért ebben az időben sem marad el az utalás a munkaszendélyhez tartozó szellemi orvosságra. S ugyancsak rá vall, hogy miféle szellemi orvosság után néz ezekben az időkben. *„Az ember mindenfélét olvas. Nos én nemrég azt olvastam, hogy a Vizsolyi facsimiléje mégis nem tíz, hanem hússzezerben jelenik meg. [...] hát nálam se állna rossz helyen egy példánya.”* A levél végén még egy kis kedélyeskedésre is telik: *„...ne keljetez korán, ne feküdjetez későn, mert a végén egyáltalán nem fogtok kelni, feküdni, mint mi.”* S az egymás közt megszokott fekete humor: *„Addig is szeretve mind a vérpadig. A vérpadon majd elüldögélhetünk.”*¹³

A következő hónapokban, években még egyre ez az alaphelyzet teszi egyre erősebb próbákra: *„Állapotunk stagnál, azaz a logikus lejtő szerint rosszabbodik: úgy hogy mi itt közel már észre se igen vesszük, mások szólnak, bólogatnak. Van nap,*

¹⁰ Lászlóffy Aladár: *Szokrátesz evangéliuma*. In: *Svájci határállomás*. 108.

¹¹ Kolozsvár, 1981. január 20. A levél folytatása még aggasztóbb képet fest: *„Nem részletezem az életünket, annyit még, hogy anyám lábom van ugyan, de a lehető legrosszabb az orvosi prognózis [...] Ez van.”*

¹² *„Ha egyáltalán nem istennél a kegyelem úgylis. Már nem panaszkodom és nem is remélek”* – teszi hozzá. (Uo.)

¹³ Az előbbi levél befejezése.

mikor semmitől se szűnik [a fájdalom], „van nap, hogy a kapuig se hagyhatom el a házat”.

Voltaképpen az is csoda, hogy mindezek között műfordításköteten dolgozik, dolgoznak Csabával együtt.¹⁴ Aggódik, hogy ezzel „valószínűleg máris késni kezdtünk”. Hát igen, a rendszeres, elmélyült munka ezek között a feltételek között a legnagyobb akaraterőt, önfegyelmet követeli. S miként lehet időt nyerni mindehhez? „*Megyek aludni, mert hajnali négy fele jár. Az óra. Az idő már elaludt, mint a beteg anyukák, feleségek itt kis házi ispotályomban.*” De még ebben a nagy kimerültségben is kedvesen, vigasztalóan az akkor két-három éves két kislány (Réka és a mi Ági lányunk, Ali keresztlánya) köszönésével búcsúzik: „*Tály, tály!*”

Mindezek között és mindezek ellenére változatlanul uralkodó, visszatérő, fenntartó erő a vágy, hogy visszatérhessen saját munkái folytatásához. Úgy érzi (s önironikus könnyedséggel fogalmazza): „*Elme /is/ = beteg.*” De a nyomasztó aggály ellenében fontosabb a gondterhes sorok közt felbukkanó sóhaj: „*Nagy művekről álmodom...*” Annál inkább a lelkielő hős menedékének tartom ezt, mert a valósághoz kényszerűen igazítva így folytatódik: „*Nagy művekről... és egészen kicsi börtön-sétákról, mert már a térdizületeim elsatnyultak.*” A „*kis börtön-séták*”-hoz hasonló apró menedéket keres és talál az elérhető apróságokban. Például abban, hogy nagy előszeretettel főz, s akkoriban éppen szegfűszeg a kedvenc fűszere, azt kér Pestről a gyógyszereken, a konyveken kívül. S őrzí maradék humorérzékét („*utolsó lelke a humor*” – a kortárs Páskandi versének szavaival élve). Így akár ebben a szomorú levélben is telik tréfálkozásra, az egymás közt szokott módon.¹⁵ S e menedékek közé sorolhatjuk magunkat,¹⁶ akik ezalatt rendszeresen járunk Kolozsvárra, hordjuk a

¹⁴ Emlékeim szerint az Ady-, Petőfi-fordító Jelebeanu verseiből készítenek kötetet, amely az Európa Kiadónál jelenik meg. Több román műfordításuk s külön Aladár-műfordítás jelenik meg itt. Kolozsvári Papp László a közvetítő, aki ekkoriban rendszeresen, állandóan sokat fordít a kiadónak. Belia György pedig az „összekötő”.

¹⁵ „*szekfűszeg – ezzel főzök mindent ezután (Kivéve a nőket. Nők nem főnek már nálam. Régi szép fővések!)*” Kolozsvár, 1981. március 24.

¹⁶ „*Fene a jódolgotokat, legalább minden elsején 60 fillér... árban szólaljatok meg, hogy rajongtok, szerettek, rám gondoltok! Fontos. Ránkgondolás = gyógyszer. [...]* Hátha azért valamelyik hétvégén betoppantok.” Uo.

lehetséges „muníciót”, főleg gyógyszert. Anyósomhoz megyünk, aki addigra megözvegyülve, egyedül él. (Ez esetben is Ali meg Gyöngyi azok, akik akkor és még vagy évtizedig látogatják.)

Évek telnek el ebben a szorongatottságban, míg bekövetkezik az előre rettegve várt vég, s ez is egymás után. Egymást követi a két anya örök eltávazása. A fizikai-pszichikai megviseltség elkerülhetetlen következmény. Minden erőtartalékot elszív egy ilyen életszakasz, egy ilyen határ lezárulása. *„Egy örökkévalóság ez a tél”* – érzi, s nem csoda. Ezek után óvatos ígéreteként olvassuk a folytatást: *„A nyári utazás tervével melengetem, biztatom magunkat, hátha lesz valami belőle.”* Talán soha nem kelt el még jobban ez a biztatás. A másik, szerény reményt tápláló terv az, hogy költözni készülnek. Elköltözni a gyermekként, diákként annyira szívéhez nőtt házból, ahol most az örökre eltávzottak emléke él. Visszaköltözni készülnek az addigra kibővült padlástérlakásba. Oda, ahol mindig a természetes újakezdés, a nagy munkák, tervek ihlete lakott. Máris mennének, de a csaknem teljesen komforttalan diáktanyát előbb óhatatlanul fel kell újítani, legalább egy apró fürdőszobával kiegészíteni. *„...sajnos egyelőre nem történik semmi, még nem építünk, tehát egyelőre nem költözünk. Azt remélem, hogy március végére talán.”*¹⁷ A lassan éledő tervek, az irodalmi hírek is a kényszerű szünet végét jelzik, a régi pályára, a régi barátokhoz való visszatérés nyomai. Csabának, öccsének – tudjuk meg – most *„megjelent a kötete, jó könyv”*. *„Laci, a tiedből hozz, küldj, mert sokan kérdezik, kériktőlem...”* *„Sokat emlegetünk Zoltánnal is [ez Panek], aki időnként felbukkan, mint egy tépett jetti. Az ő kötete és a Gézáé [Vásárhelyi] is jó kritikákat seper be.”*¹⁸ Majd a szokásos nőgatás: *„Írjatok és gyertek”*. Önmagáról pedig anyyi: *„Nagyon öregszem és hülyülök, nem fogtok megismerni.”* Az átélt megrázkódtatások után várható ez a közérzet. (De mi, amikor arra járunk, lényegében a réginek látjuk Aladárt.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Az említett, megjelent könyvek akkor, a 83-as év elején: Lászlóffy Csaba: *Te fájdalmas okosság* (színművek, Kolozsvár 1982); Kolozsvári Papp Lászlótól inkább még a *Leccsókölt kép* (elbeszélések és regény, 1982), mint a 83-as *Halálugrás kezdőknek és haladóknak* (regény). Panek Zoltánnak pedig a *Boszorkánygyűrű* című novelláskötetéről lehet szó (1982), s Vásárhelyi Gézának *Álomtalanul már az örök éjszaka* című verseskötetéről. Aladár akkori kötete a *Hol én, hol idegen* (1982).

Igaz, beletelik jó pár hónap, de mégis, nyárra megérkezik a lelki talpra állás jeleiről tanúskodó, derűs levél. Megtörtént végre a visszaköltözés. Aladár viccelődve, rímekben fogalmaz.¹⁹ Még sokáig eltart az elhelyezkedés, mégis mintha végre régi elemében érezné magát. *(„Itt tornyosuló doboz és papírzsák halmok ugyan már elfogytak körül, hogy a lelkem örül, vagyis a szemem örül s a karom örül, hogy az ember már nem űrül bele a cipekedésbe, de a költözés általában akkor ér véget, ha minden a helyére kerül. Nos ettől még messze vagyunk...”)*

Az irodalmi tevékenység egyelőre még abban merül ki, hogy „például keresek egy könyvet”.

A nyári tervek is módosulnak. Jó hír, hogy „az írószövetség jóvoltából egy athéni kiküldetés áll előttem szeptember hónapban”. Emiatt az eredetileg tervezett utazást Magyarországra bizonytalan időre elhalasztják. Igazán jó dolog, hogy végre eljut Athénbe (akkor először életében s eddig utoljára), ő, aki gyermekkorától szerelmese, kiváló ismerője a görög kultúrának, ahogyan erről első regénye is árulkodott. Jó, de ez a kiküldetés mindössze néhány futó napot jelent. Egy hetet sem tölthet álmai földjén. Együttesen mégis az elégedettség, a remény az uralkodó. A levél befejezésének hangja méltó folytatása, bekerekítése a sorokat elindító kedves bolondozásnak. Minket vár, bár „én nem vagyok olyan csábos, bár tele van a lábos s rátok vár a ládán, üzeni nektek Fánk bán.” „...írjatok s futva fussatok ide, amíg élek”.²⁰

Így fest, így indul az „új élet”, ennek az életszakasznak a kezdetén.

„...még mindig van jártányi életed”²¹

De vajon valóban lezárult a keservesen fájdalmas életszakasz s enyhülés következik, a rég várt békés munkák ideje? Feltorlódt

¹⁹ „Drága Gyerekek, nőjön meg a begyetek, nyomjátok a gombot s kaptok libacombot, levelet is kaptok, csak ti sose adtok, most megmondom nyersen, kifogyott a versem, – a többit prózába, mert rém vicces hangulatban vagyok, ugyanis a konyhánk sokkal kisebb, az egyéniségem benne végre történelmien érvényesül, én vagyok benne Fánk-bán!” Kolozsvár, 1983. július 2.

²⁰ Uo.

²¹ Hajnali láthatatlan. In: *Ledőlési határidő*. 1985. 20.

benne a tenni vágyás, a kénytelen benn-rekedt, belefojtott mondanivaló vár, készülődik, serény munkára serkenti, sürgeti a költőt újra visszanyert műhelyében.

Akadály? Mi is lehetne? Azt, hogy a mindennapi létfenntartás gondjai egyre súlyosabbak, nem lehet kivédeni. Ez egyre több időt, energiát, lelkierőt vesz el.²² Még többet a közelmúltban bekövetkezett elemi életváltozások, veszteségek feldolgozása.

Egyelőre a nyarat együtt töltjük, mint akkoriban legtöbbször: mi megyünk gyerekestül Kolozsvárra. De alighogy visszatérünk, Aliék már kezdenek készülődni hozzánk, mint legtöbbször azonban, most is egyre halasztva az utazást. (Hiszen maga az új lakásban elhelyezkedés sem megy simán.) Így megelőzi őket Panek Zoltán. Hívtuk, írt és jött, hiszen *„Még egy-két látogatás ide-oda és vége az életünknek. Node, fel a fejjel, amíg megvan.”*²³ Ő hozza személyesen Pestről az üzeneteket, amelyekről Ali november végén ír, még akkor is csak készülve, esetleg *„tél beállta előtt... ölelő karjainkba”*.²⁴

Nem tudom, hogy Alin kívül hány olyan ember van, aki ilyen megrendítő életszakasz után, a folyamatosan súlyos életfeltételekkel küzdve továbbra is szívében viseli, sőt vállára veszi, sokszor nem is közvetlen barátok, ismerősök gondját. Különösen fejlett empátiáját látom abban, ahogy beleéli magát mások helyzetébe.²⁵ Szemben az átlagnál érvényesülő védekező,

²² Néhány adat a korabeli lakossági ellátásról. Jegyrendszer van, fejadagok vannak. A nyolcvanas évek elejétől a kenyér sokszor beledarált kukoricacsutkát tartalmazott. Ezen kívül fejenként, havonta jár ½ liter olaj; 1 kg cukor; 1 kg liszt; 10 dkg margarin vagy más zsiradék; 1 db csirke; 11 db tojás. S ezekért a javakért többnyire még hosszú sorokat is ki kell állni. Persze virágzik a fekete piac. Mindennapi utánajárást, leleményt kíván a létfenntartás. Ha valaki vendégként útlevéllal érkezett, szintén járt számára a kiszabott élelmiszeradag. Ezt gondosan igyekeztünk is mindig kiváltani.

²³ Kolozsvár, 1983. július 12.

²⁴ Kolozsvár, 1983. október 24.

²⁵ Egy elkéseredett kétgyermekes anya számára kér tőlünk gyógyszereket, minél sürgősebben, mert *„a sírógörcsig várják”* („46 éves mellrákkal operált 2 gyermekes családanya s úgy néz ki, még mindig menthető”). Idős román író úr („szegény Goma bácsi”) érdekében jár közben, aki nagy (vérmes?) reményekkel várja könyve pesti megjelenését, s akiért szívből aggódik. *„Még nem közöltem vele semmit, mert nem szeretném az öreg kedvét elrontani, idős emberek s úgy készülnek a könyv megjelenésére s az utazásra. Én azt remélem, hogy a kötet erkölcsű sikere némileg kompenzálja a katasztrofális anyagi megoldásokat, melyek így rémesen megalázók...”* „...hogyan lehetett 6,40-ben kalkulálni egy verseskönyvet,

elzárkózó magatartással, őt az átélt megrázkódtatások még érzékenyebbé teszik mások gondja, baja iránt. S az adott viszonyok között bőven adódik segítségre váró ember.

Önmagáról mindezek között s mintegy háttérként ír néha: „*Alig járok a reumától, különben folyton rámjön a mehetnék, s ha idejében, akkor már szinte jöhetnék vissza.*” „*Az utolsókat rugom, saját fogamba, folyton fáj...*” Lehet, hogy most tör elő az előző évek alatt elfojtott fizikai, lelki kimerültség: „*...Nem is képzelitek, már mióta úton vagyunk gondolatban. [...] Csak hogy most már nagyon elfáradtam.*” „*...ölelek benneteket Gyöngyivel együtt.*”²⁶

A következő években ritkulnak a levelek. Rendszeresen találkozunk, több az élőszóbeli megbeszélés, a készülő kéziratok olvasása. A kevés levél hírei, a közérzeti jelentések hasonlóak. Ali úgy érzi: „*évszázados sebességgel öregszem*”. Ez az érzés valóságos, sajnos, bőven van rá indíték.²⁷ Az író-, művész-pályatársak korai elvesztésének sorozata már 1982-ben elkezdődött az atyai jóbarát, kiváló író, szerkesztő: Majtényi Erik halálával.²⁸

Közben lányaink („*Szilágyi Pista leánya*”, Eszter, s a mi vele egykorú Ágink is) érettségiznek („*hát így öregszünk*” – teszi hozzá). Ezek a sok korai halálhírrrel szemben a biztató, reményt keltő mozzanatok.

S ide tartozik az is, hogy „*dolgozunk, és utazni készülünk*”. Az időszak egy-egy nagyobb utazása az igazi felpezsdülést, ki- és bekapcsolódást jelenti a szellemi, irodalmi vérkeringésbe. Ez alkalommal a már említett hollandiai Mikes Körnek meg az áldozatos bécsi szervező Szépfalusi házaspárnak, a Bornemisza Péter Társaságnak köszönhetően.

ami egy fagyalt ára ma.” (Kolozsvár, 1983. augusztus 24.) Idetartozik az is, amikor például kismama-cipőt, erősítő vitaminokat kér. Meggyőződésem, hogy szerepet játszik az a fajta élményvilág is, amelyet az időszakban karikírozottan tükrözött például egy közkezdvelt film: *Ha a világon minden ember ilyen lenne* (életmentések, kisemberek kis összefogása segítségével). Naivitással vádolható felfogás, de arra jól emlékszem, hogy mi ketten szállóigeként többször, egyetértően emlegettük.

²⁶ Az előbbi levélből.

²⁷ „*Sok a szomorúság, Cseh Gusztí, Harag György, a Lazac mamája, még élnek, de az utolsó heteket, mind rák.*” Kolozsvár, 1985. június 10.

²⁸ Majtényi Erik 1982. január 22-én halt meg rákban. Aladárral kölcsönös rokonszenv fűzte őket össze. Első verseskötetéhez is Erik írta a bevezetést.

Aladár akkoriban nem véletlenül választja verseskötetének a *Ledőlési határidő* címet.²⁹ A sokértelmű elnevezés (Árkossy István beszédes borítólaprajzán is) a legegyszerűbb jelentésrétegében – akár a pisai ferde torony példájával – egyrészt az immár halálos elkopás, a kimerült összeesés, a harcfeladás jelképe. De a megdőltén fennmaradásé is. Mert a legnagyobb erkölcsi, emberi teljesítménynek érzem azt, hogy ebben az időben *mégis* született kötet Aladár – ugyancsak nem fényűző kényelmű – műhelyében.

Megszületett, pedig a mindennapok az évtized végére sem enyhültek, hanem ellenkezőleg, teljes váratlansággal igen durván újra végletes csapásokkal súlyosbodtak. Fizikailag, lelkiileg egyaránt.

Az 1987/88-as év kezdete, majd végig a következő esztendő is egymásra halmozódó tragikus fordulatok időszaka lesz.

Az év őszén még vendégül láthatjuk³⁰ Aliékat. Ez ennek a sötét időszaknak ritka, melengetően kellemes, megható kivétele: 1987 szeptembere, amikor együtt vehetünk még részt az Áprily-centenárium³¹ szép ünneplésén, Visegrádon. Számomra nagy kitüntetés, hogy Nemes Nagy Ágnes mellett tarthatok előadást. S Ágnes³² mint igazi, a volt Baár-Madasba járó egykori Áprily-tanítvány, persze kitűnő, esszéisztikus vallomásos remeket ad elő. Az akkor avatott szobor koszorúzásánál pedig végül Alival kettőnkét kérnek fel a megtisztelő aktusra.

Ez a rövid, őszi fellélegzés. Alighogy visszaérnek Kolozsvárra, szokatlanul Gyöngyitől kapok levelet³³: Ali lázas beteg. S alighogy

²⁹ A kötet 1985-ben jelenik meg a Kriterionnál.

³⁰ Akkorra már főként magam vagyok a vendéglátó. Elváltunk egymástól békében Kolozsvári Papp Lászlóval, s a már ápolásra szoruló, özvegy Édesanyámmal és az akkor egyetemista lányommal hármásban élünk a régi lakásban.

³¹ A kapcsolódó *Áprily Lajos Emlékkiállítás* 1987. szeptember 18. – 1988. március 31. között volt nyitva Visegrádon. (Fő u. 29.)

³² Annak idején rendszeresen találkozunk az MTA verstani bizottságában (Kecskés András vezetésével, a Ménesi úton). S amire igen büszke vagyok: nemcsak esténként telefonálgatunk felmerülő verstémákról, hanem találkáink is vannak, sőt a Babits-kéziratát is nekem adja átolvasásra. (Róla szóló tanulmányaimnak igazán örvend. Cs. Gyimesi Éva róla szóló írását sem ismerte addig. Rajtam keresztül levelet is ír neki.) Itt pedig örömmel vagyok összekötő Ali és közte. Kár, hogy az ünnepség utáni magánösszejöveteleken nem vett részt.

³³ Kolozsvár, 1987. november 12.

felépül, a következő év eleje újabb családi gondokkal, bajokkal kezdődik.

Drága Klári, nagyon várunk, de attól külön naponta le akarok ülni levelet írni. Csakhogy a naponta egyformán szoros, reggeltől másik éjjel kettő-háromig tart, többnyire robogunk, mint egy ménes, főleg Gyöngyi.

Nem csoda, ha különösen aggódnak, ha kétségbe esnek. Ali mindent megpróbál, amit csak elképzelhetőnek tart. Így felveszi a kapcsolatot budapesti, híres, kiváló orvosprofesszor hívével: Balogh Ádámmal. Mélyen együttérzek sors sújtotta barátaimmal. S nagy megtiszteltetésnek veszem a testvéri bizalmat. „...csak az irodalmiasítás kedvéért panaszoltam el neked is, úgysem más, mint megnyugtató vagy lélekátömlesztés az ilyen [...] baráti szó.” „Várunk. Most már egy-két héten belül itt leszel s a válladon kisírhatom magam, vagy elővesszük az akasztófahumort.” „Gyere, ez a fő!”

Némi megnyugvással olvasom, hogy mindezek ellenére és között „Dolgozom. Ha lehet, reggeltől estig.” Igaz: „...többnyire nem lehet”. De az is egészséges reakció, amit hozzáfűz: „Néha a humorba oldott remény többet használ, mint a gyógyszerek.”

Pár sor jut az irodalmi, baráti hírekre is. „Megjelent a Csaba könyve³⁴ [...] egy standon, az utcán vettem belőle, pilinkézett a hó, ő se tudja még.” Panek Zoltánról pedig megtudom, hogy már Budapesten van hosszabb ideje,³⁵ egyre jobban elszigetelődve barátaitól. Most is Aladár az, aki megbocsátóan köszönti az Utunkban hatvanadik születésnapján. S aki a cikk megjelenése után azon tűnődik: „kitudja eltaláltam vagy nem azt, ami most jól essék neki. Őt is várjuk.” S a visszatérő hívás: „Szóval gyere.”

Nagy örömmel hallom, a jövő reménységeként, hogy Csaba fia, Zsolt, a nagy tehetségű muzsikussá, koncertezett Gyergyóban s másutt. Ali büszke nagybácsiként írja: „...olyan sikeres egyéni

³⁴ *Az esedékes napló* (elbeszélések, kisregények). 1987. Ez akkor már a tizennyolcadik megjelent kötete.

³⁵ Lakott nálunk őszől januárig, előre megbeszélte alapon: február 1-jétől kezdtem lejárni Szegedre, az egyetemre, tanítani, s Édesanyám ellátását kellett megszerveznem (akkorra elvesztette beszédképességét), lányom mindennapi egyetemi munkáját biztosítanom. Zoltán továbbvándorolt, barátokhoz: Péterfyékhez, majd visszavonult – barátai nagy többségétől is – mintegy önkéntes száműzetésbe.

orgona-hangversenyt adott a kölyök Hunyadon, hogy kétszer írtak a lapban róla”.

A következő időszakot azonban sajnos nem az örömhír jellemzi.

Még 1988 tavaszán, negyvenkilenc évesen meghal Vásárhelyi Géza. *„Sajnos a rossz hír most se hiányzik: egy reggelre kelve Vásárhelyi Géza nem kelt fel, most készülünk a temetésre. Szörnyű ez a hirtelen jött újabb baj, csapás, nyilván a szíve vitte el, álmában, de ő is mindent megtett az egészségtelen életvitelével.”*³⁶ Aladár igen régi, igen kedves barátja, kitűnő orvos, nagy tehetségű költő, esszéista.³⁷ És hozzáteszi: *„Mindent belep a fű. Mint a Vásárhelyi Géza nyomát.”* Aladár ebben az évben gyakorlatilag Panek Zoltán barátságát is elveszti. És át kell élnie más barátok családi tragédiáit is: *„Csiki Laciék tragédiája leterített, már egy hónapja tudjuk, bár tőlük, »hivatalosan« semmi hír.”*³⁸

A vázolt események kimerítő idegfeszültségében szinte természetes, hogy – a levél megfogalmazása szerint – mindenkinek az idegrendszere *„...épp felmondja a szolgálatot, süketség, plebitisz és cenzura pusztít köztünk”*. Ehhez járulnak a hivatalos akadályok: *„Van hét, hogy papirhiányból kifolyólag, az Utunk még 5 nap késéssel sem jelenik meg.”* És a személyi függőség, a kiszolgáltatottság: *„Ha [az Utunk] mint munkahely, jövedelemforrás megszűnne, éhenhalnánk, mert semmilyen munka nincs.”* De Ali következetességére, szívós hűségére jellemző a folytatás: *„De azért vagyunk, nem készülünk, legfennebb utazni – jövőre és nem igaz, hogy el kell menni innen, itthonról. Ezt persze egyre többen bizonygatják, de nem az »üldözöttek«, hanem (hogy az ü-betűnél maradjunk) az ügyesek.”*³⁹ Ez utóbbi mondatok nem véletlenül kerülnek ide. Hiszen akkoriban már egyre több az elvándorló. Mind többekben

³⁶ Kolozsvár, 1988. március 26.

³⁷ Vásárhelyi Géza körorvos volt Tordán; hét vers- és esszékötete jelent meg. Egyike volt azoknak, akik hosszan tépelődtek azon, hogy elmenjenek-e a szülőföldről, avagy maradjanak. Erről az alapkérdésről legmélyebben, eredetétől fogva, Köntös-Szabó Zoltán írt nagy regénytrilógiájában, a *Trianon gyermekeiben*.

³⁸ Kolozsvár, 1988. június 8. Csiki Lászlóéknak kényszerű, gyors kitelepedésük után néhány évvel hirtelen meghalt addig kitűnő egészséggel és nagy reményekre jogosító szellemi képességekkel megáldott elsőszülött fiuk. Akkor lépett katonasorba.

³⁹ Uo.

megrendül a hazai sors jobbra fordulásának reménye. Azonban változatlanul határozott, személyes állásfoglalás az, amit Aladár hozzátesz. Pedig azt is tudja, hogy még a kisebbségen belül is kisebbségben van. *„Rövidesen újabb magyar írókat kaptok Erdélyből, hogy egy égető hiányotok enyhüljön.”* Elárulja közben: *„Panekre gondoltam valami régi aggodalommal.”*

Meghat, hogy *„jól esik, ahogy törödsz velünk abban a rohanásban”*. S jót mulatok a humoros változaton: *„Törődj velünk ezután is, mint Rodostóból a rodosbékák kuruttyolását, mi is eljuttatjuk török avagy balkáni-rokokó áriáinkat és kórusműveinket.”*

Közben még a nyáron felbukkan nálunk Sigmond Pista. A keservek közt, s mindenek ellenére, megy tovább a csereforgalom. Még mindig legtöbb a gyógyszerkérés, de van itt egyéb holmi is. És főként: könyv, könyv, könyv. S persze elsőként a legfrissebb irodalom.

De hogyan és mikor kerülhet sor ezek között a feltételek között rendszeres, elmélyült munkára? Voltaképpen nyugodtan, békésen – soha. Ugyanakkor, ugyanezért, a szorongató feltételek között és azok ellenére, a munka állandó. Elvileg „megszakítatlan”.

Kezdetől kialakul Alinak az a módszere, amelyet Panek oly kitűnően, de találóan parodizál: „szüntelen jegyzetel”. Vagyis megragadva minden alkalmat (akár az alkalmatlan, percnyi felvillanásokat is), épp kéznél lévő papírra, cetlire sebtiben felírja a gyorsan feltűnő, a különben elvesző gondolatszikrát. Így kellemes meglepetéssel bukkanak leveleinkben is effélékre. Akár a már egyre súlyosbodó gondok között is, amikor szöveget üt fejébe egy – a Verstani Bizottsággal kapcsolatban felvetett – alapkérdés, kifut tolla alól az eszmefuttatás, amelyet ma is különösen érdekesnek látok.

Nagyon örültünk kimerítő levelednek, végre kimerítette a levél fogalmát. Én kimerült vagyok viszont levél nélkül, ezért ihlettél engem is hosszú (ám nem géppel írt) monológra. [...] Tökéletesen egyetértek veled abban, hogy az egész: a verseknek a „verstan” felől való nézése hibás. Eleve rögzítő, ergo megnyomorító a szerkezet. Afféle csikicsuki, vannak „versek”, belőlük „tant” lehet levonni – kodifikálni a képzet s attól kezdve ez a minta, norma, etalon, tehát egy szép napon felülkerekedik: én vagyok a verstan,

s te, vers, figyelmezz rám, ha az akarsz lenni, aki vagy (s hogy ugyanannak jóvoltából élek én, verstan jobban mint te!). Ilyen alapon keletkeztek az irodalomtörténet összes „avantgard” vitái, melyek tulajdonképpen leltározási csetepaték, raktári félreértések csupán, ilyen alapon egy eminens gimnazista ráncbaszedhette bármikor a „klasszikust” is, mert ami a kezében van, a tan, az a „komoly”, a többi a „tévedés”. Ilyen alapon somolygott elégedetten a székely is, mikor a kutya vitte a kolbászt, mert a recept nála maradt, az jó helyen volt a tarisznyában.⁴⁰

Ahogy torlódnak a társadalmi, családi, egészségi bajok, úgy próbálja fokozni, alakítani a szellemi-lelki védekezés lehetséges módjait. Kezdet és vég mindenképpen a semmikor fel nem adott, folyamatos munka. S ezen belül ennek új és új formája, eszköztára. A legreménytelenebb helyzetekben is ez a menedék. Például ugyanabban a levélben, amelyben Ali Vásárhelyi Géza haláláról ír, s Gyöngyike végtelennek tűnő ingázásáról kórház és otthon között, ez is ott áll:

...befejeztem s másolom az új könyvet. Erre az egyre maradt még kedvem s energiám.⁴¹

⁴⁰ Kolozsvár, 1986. december 11. A levél további részei is figyelemreméltóak. Miként illeszkedik az egész a kimerült alaphangulatba. S miként lendül bele pontos, régi olvasmányok, források felidézésébe, sajátos módon. „*Én kimerült vagyok viszont levél nélkül, ezért ihlettél engem is hosszú (ám nem géppel írt) monológra. A szó szoros értelmében (hogy Sándorgyurkás legyek) a végén vagyok. Az évnék. De az energiáknak is. Most hosszú pihenést határoztam el. Holnap délig. Lévéen most már holnap reggel. Se baj. Ugyanis se baj, se egyéb nincs már. Ez az abszolút. Mikor már baj sincs. Félre bánat, félre bú, nagyon örültem az okos szónak, meg = belső tekintetről is egyetértek a diagnózissal. Külsővel eleget méregetnek mások. Apropos »verstanosítás«. Nemrég jártam a Tudományos Gyűjtemény régmúlt [?] kiadásával. Egy anyagi »-es (?) tanulmány« a régi és új költés különbségeiről. Megjelent 1818. II. félévi 48–73. szerzője Teleki József és a jegyzetből még azt is megtudjuk, hogy irodalomtudományunk ezt a tanulmányt tekinti a »romantikus esztétika-elvek első« hazai összefoglalásának, mely többféle, egyidejű ízlésegyezmény lehetősége mellett foglalt állást etcetera, etcetera. Legkönnyebben elérhető lelőhelye lehet: Magyar Hírmondó sorozatban a Tud. Gyűjtemény kétkötetnyi válogatásából az I. kötet 82 (?) lap.*”

⁴¹ Kolozsvár, 1988. március 26. Ez az új könyv a Szövegek szövetsége. (Alcíme: *Műhelynapló a megtartó kedélyről.*) De készülöben lehet már a *Házsongárd* is. Mindkettőt kivételes jelentőségűnek gondolom, s új, eddig nem létező műfajt teremtőnek, egyúttal a saját kifejezési formát illetően az egész pályá magasba ívelésének. Mindamellett a levél befejező szavai is súlyosak: „Sokat gondolok Rátok, kitudja látlak-e még. Most ilyen. Gyertek, írjatok.”

A „megtartó kedély” műhelyéről

Ha erre az időszakra gondolok, sokszor jelenik meg előttem egy kép, sok hasonlót ötvöző: Kolozsváron vagyunk s megyünk Aliékhoz, a padláslakásba. Télvíz idején, nagy hidegben. A fűtés – ott már „megszokottan” – csapnivaló, akár az ellátás. Mackóruhában, kötött kabátban élnek, ülnek, dolgoznak, úgy jönnek ki elénk. (Hamarosan mi is bebugyolálódunk.) De kapunk forró teát. Ali már kész a vicces, enyhítő párhuzamokkal („*Mi ez Scott kapitányhoz képest?!*”). Kész a legújabb hírekkel, az elfelejtéstől óvott emlékekkel s mind szellemes asszociációkkal. Az is humoros fejleményként kerül szóba, hogy immár nemcsak egerek vannak a padláson, de denevérek is. (Gyöngyikét valószínű hős nőnek látom, amint a családalapításnál tartó denevér „fészkébe” terelgeti a bőregér-apróságokat.) A tetőről is be-benéz időnként egy újdonság: Ali szerint talán a „lochnessi szörny” (feltehetően egy nyest). Mindez bámulatos igaz, kedves szívéllyességgel, a gyarapodó könyvtornyok, boldogító újabb (és ősbibb) könyv-, folyóiratszerzemények közt csodaszzerűen elhelyezkedő televízió, videó társaságában. És a legjobb, legpezsdítőbb új írások, versek, tervek közepén, amelyeket a szokásos hírek kölcsönös cseréje után vagy közben olvasunk fel-felkiáltások, lelkesedések és veszekedések közt. Emlékezetembe ötlük az alkalom, amikor előbb némi búsulás szegélyezi a hírt, hogy ugyan készen vannak a munkával (Ali az írással, Gyöngyike a kiolvasással és legépeléssel), egy kedves, kedvvel készített, ifjúságnak szánt kiadvánnyal⁴², de a vállalkozó illusztrátor nem készült el a kísérő képekkel, így fennakadt az egész. Majd boldog mosollyal újságolják a megoldást: Ali fogja illusztrálni a saját könyvét! Így is történik.

Jelképesnek látom a fordulatot. Tipikusan a Németh László-féle „szükségből – erényt” esete ez. Mert hát mi is születik itt akkoriban? Felsorolódtak már mind a könyvek. Hangsúlyoznám: legtöbbjük elementárisan új, változatos s igen sajátos, egyszemélyes műfajokat teremtő.

Még azt is hozzátenném: mintha most rajzolódna ki igazán, élesen, merészen, karakterisztikusan, elmélyülten az egész

⁴² Ez a *Régi rejtély – új talány*. (Alcíme: *Száz kultúrtörténeti kuriózum*.)

életműnek a költői profil vonalait felmutató jellege. Egyetlen, akár aprónak is tekinthető példa talán többet mond, mint bármilyen általános jellemzési kísérlet. Így például az akkor első „esszékötet”⁴³, a *Szövegek szövetsége* egyetlen darabja alkalmas mintának látszik.

Amikor keresem, hogyan is lehetne felmutatni azt, amit Lászlóffy Aladár egyszemélyes költői-gondolkodói jellegzetességének látok, igen ideillőnek és megvilágítónak vélem Paul Valéry egyik kitűnő invencióját. Azt, amely szerint: „...*a tudomány, mint az ipar, egyöntetű mértékeket hozott létre* [...] *ezzel szemben* minden költő önnön lényét a mértékek gyűjteményének tekintve, *saját testét, ritmusa egyéni periódusát, lélegzete tartamát megannyi biztos típusnak állította*. Saját füléből s szívéből mindegyikük egyetlen hangvillát és órát csinált.”⁴⁴

Vajon valóban érvényes Paul Valéry gondolata? *S minden* költő esetében igaznak bizonyul? Lehet, hogy nem általános érvényű a megállapítás, de – talán – éppen Lászlóffy Aladár az, akinél igen kézenfekvően, a lényeghez vezetően kínálkozik ez a művészi invenció. S mintha akár egyféle „válasznak” is tekinthetnénk kérdésünkre az egyik Lászlóffy-esszé apró részletét: „*Nézd meg az ősz: tőle a Föld is gondolkozni, érezni akar. Vándorló érzékszervei, ezek a lelki egyiptomok, neandervölgyek és mezopotámiák hol itt, hol ott hozzák létre a fej, a fül, a szem, a nyelv létének zavart sejtelmét vagy büszke bizonyosságát madártávlatokban és padlásszobákban.*”⁴⁵

Válasz s egyben egyedi példa ez. Manifesztálja is az állítást a maga módján. A kiemelt néhány sor s az esszé, ahonnan kiemeltem, alkalmasnak látszik arra, hogy előhívja az egész eddigi életmű csak alkotójára jellemző ízeit, zamatát. Rejtélyeit és

⁴³ Speciálisan Lászlóffy Aladár-féle, idézőjelbe is kívánkozható esszésornak tartom ezt. Amelynek egyenes folytatása a máig tartó, további öt-hat remek gyűjtemény: *Botrány Gordiuszban. Egy nyelvi árvaház naplója* (1994); *A jerikói trombitás. Műhelynapló a megtartó melankóliáról* (1994); *Longobárd korona* (1997); *Szélmalom-leltár* (1999); *Gyarló és kalapács* (2004).

⁴⁴ Paul Valéry: *Változatok*. Fordította dr. Strém Géza. Bevezette dr. Gyergyai Albert. Budapest é. n. Révai Kiadó, 60. (In: *La Fontaine Adonisáról.*) (Kiemelések: Sz. K.)

⁴⁵ Lászlóffy Aladár: *Nabucco a lemenő napban*. In: *Szövegek szövetsége*. 280–281. (Kiemelések: Sz. K.)

megfejtéseit. Valamit abból, amiért megérti, befogadja – avagy nem érti, elutasítja az, aki hallja, olvassa.

Lászlóffy Aladár pályáján végigpillantva, művészi portréja karakterét keresve, kezdettől gyakran, kiélezetten találkozunk a jelzett kettősséggel: teljes megértéssel és teljes értetlenséggel. Magától értetődő volt ez első írásai megjelenése idején: az 1950-es évek végén, a hatvanasok elején; különösen érthető mindazok számára, akik a korabeli romániai irodalmi, kultúrpolitikai légkört maguk is megélték vagy jól ismerik, felidézni tudják. Ámde tanúi lehetünk annak, hogy a pályakezdésekor felbukkanó, sarkalatosan eltérő minősítések, véleménykülönbségek – változó formákban, hol kimondva, hol kimondatlanul – máig elkísérik. S az értetlenségek egyik eredője talán éppen ez a most előtérbe állított jellegzetesség. Úgy vélem, e művészi világnak lényegével, meghatározó vonásaival szembesítődünk. S mindezek – esszenciaként, cseppben tengerként – a Paul Valéry-gondolattal párhuzamosított néhány mondatban is jelen vannak, be- és megmutatkoznak. Hogyan?

Aki először találkozik Lászlóffy Aladár-írással, a kiemelt sorokat olvasva többször is megtorpanhat, sőt megütközhet. Talán ott még nem, hogy ősszel „*a föld is gondolkozni, érezni akar*”. Hiszen ez a fajta, ember módjára „gondolkozó”, „éző” föld ismerős módon személyesedik meg. Inkább akkor kezd zavarba jönni az olvasó, amikor a föld „*érzékszervei*”-ről hall, s főként, amikor arról értesül, hogy ezek az érzékszervek „*egyiptomok, neandervölgyek és mezopotámiák*”. Egy-egy földrajzi táj vagy inkább egy-egy korszak, egy-egy kultúra az, amit az ember formájában elénk rajzolódó föld „*érzékszervei*”-ként: füle, szeme, nyelve stb. helyébe kell képzelnünk? Igen. Ráadásul ez a „kép”, nem egyetlen vízió. Nyomban *megsokszorozódik*. Mégpedig azzal, hogy mindez különös *mozgás* közben történik. Hiszen ezek a tájak/kultúrák eleve többes számban és kisbetűvel szerepelnek („*egyiptomok, mezopotámiák*”). Ez már önmagában is önkényes elrugaszkodás a hajdani, a múltbéli, egyszeri történetstől. Másfelől: az elrugaszkodás gyökeres költői átváltoztatásnak bizonyul. A valamikori, egyszeri történések itt új meg új, újra meg újra változó tükörképekként, egy felfogás, egy szemlélet variációiként jelennek meg sajátos költői „köznevek” formájában, adott jelzőjükkal fejezve ki az egyedi jelentésváltozást („*lelki egyiptomok, mezopotámiák*”).

S ugyanezek mint a Föld „*érzékszervei*”, szokatlan metaforaként „*vándorló*” érzékszervek. Hogyan lehet vizuálisan elképzelni azt, hogy akár a fül, a szem, a nyelv – „*vándorol*”? Márpedig itt határozottan arról van szó: „*hol itt, hol ott*” jönnek létre ezek az érzékszervek. Pontosabban: létrehozzák őket a már említett „*elki egyiptomok, mezopotámiák*”. A távolság egyszerre térbeli és hatalmas léptékűen történelmi időbeli.

Úrfényképek sorozata? A változó légköri mozgások műholdakról készült felvételeihez hasonlóak ezek a költői látomások? Vagy inkább földtörténeti, geológiai átalakulások ábrái? Földmozgások, vulkánkitörések, légörvények állandó, próteuszi alakváltozásaihoz, gomolygásához hasonlóan mozog, vibrál előttünk a „kép”? A Föld ábrázata, „feje” s azon a „fül”, a „szem” *helye* is efféleképpen vándorol, változik? Akár a felhők alakzatai?

Igen. De ezen túl még valami több, valami más is jelen van itt. Hiszen nem a „*fej, a fül, a szem, a nyelv*” formázódik itt meg, hanem csupán létüknek „*zavart sejtelme*”. S ezt még tovább fokozva: ez a zavartság s ez a sejtelen (mindkettő önmagában is amorf, határozatlan körvonalú) további bizonytalanság, változandóság távlatával tapad egybe. Ez a „*zavart sejtelen*” homlokegyenest ellentéte: „*büszke bizonyosság*” is lehet. A kettő között a kötőszó: „*vagy*”. Az alternatív helyzet mintegy állandósított. Maga a folyamat ez. A folyamat iránya, annak végzetes kockázata. De hát milyen folyamatról van szó? A mondat két utolsó szavában mintha „testet öltene”, példaként mintegy láthatóvá válna, miről is van szó. Mintha az egész képzeletfuttatás, úrfényképsor és történeti víziófutam egy-egy jól ismert helyről, színhelyről, távlatból válna érzékelhetővé. Bizonyos „*madártávlatok*”-ból és „*padlásszobák*”-ból.

Ez utóbbi a tárgyyszerűbb. A „*padlásszobák*” szerény, szegény, netalán aszketikus életkörülményei között valódi krónikás ismeretekként s romantikus toposzként nem egyszer a büszke ínséget választó művészek, tudósok élnek. Azok, akik feladva a látványos érvényesülést, titkon, nagy eszméiket dédelgetve s ezeknek élve létrehozták, létrehozzák az emberiség nagy műveit. Kívívják a majdani utókor kései megbecsülését. Akik által mindegyre előbbre lép az ember. Míg halljuk, gondolhatunk Modiglianira vagy a *Bohémélet* közismert, jelképes párizsi

padlásszobáira, de Körösi Csoma Sándor tibeti cellájára is. A „padlásszoba” tehát itt igen konkrét, egyben történeti, kultúrtörténeti fogalom. A két szó itt, egymás mellett, két hivatkozás analógiájára is felhívja a figyelmet.

Még mindig ennél a néhány sornál vagyunk. S – úgy vélem – minden eddigi megjegyzés voltaképpen Paul Valéry bevezető gondolatának szemléltetése, megvalósulásának egyik példája. Ahogyan a költő – itt Lászlóffy Aladár – „*saját füléből s szívéből [...] egyetemes hangvillát és órát csinált*”.

Ez a fajta „hangvilla” és „óra” már Paul Valéry két metaforája. Hogy miként s hogy miféle átfogó és ideillő távlatot kölcsönözhetnek e metaforák mint látószögek adott költői esetünkben, arra bizonyosság lehet a kiemelt írás egésze. Például a már idézett hely szomszédságából hivatkozhatunk újabb részletekre. A kiemelt szövegrész előzményére akár:

*Az „ősz húrja” újra zsong, a természetben a harmóniák örök zenéje színben és mozgásban jelentkezik. [...] a szél láthatatlan madarai alatt megringanak az ágak, és frissebb ízű a tüdőnek ez a köddel öntözött sugárzás.*⁴⁶

Egyszerű, közvetlen, érzékletes benyomások az őszi. Az idézett Paul Verlaine-sor (Tóth Árpád fordításában) belesimul a látott képbe, a hallott harmóniába, a képlátásba, az őszi zenehallomásba. Egybeötvöződik a burkoltan, rejtetten jelen lévő és az idézett versből felrémlő szinesztéziák sora is. Az, hogy valamennyi érzékhez szólóak, s a költő minden érzéket szólító nyelvek együtteséhez fellebbez vallomásos tünődésként.

*Vagy csak a magunkba szívott kultúra vesz ilyenkor mélyebb lélegzetet egy naplementében, a korán derengő csillagok alatt. Mert órához szoktatták az élmények, az emlékek, a mindennapok s a világ múltjának s jelenének állandó körforgása: hogyan lenne érzékeny a legnagyobb, a legnagyobbvonalúbb órára, az évszakokéra.*⁴⁷

⁴⁶ l. m. 280.

⁴⁷ l. m. 280. (Kiemelés: Sz. K.)

Évszak, óra. Mindkét kifejezés, mindkét fogalom különös módon elvonatkoztatott. Egyedi költői jelentéssel bír. Itt, illetve az egész életműben s az egész életművet felidézően. A „világ múltjának és jelenének körforgása” tanúi vagyunk a már felnagyított költői úrfénykép nézőpontját követve. S ez a körforgás ebben a művészi világban az „egyiptomok [...] mezopotámiák” vándorlását, pontosabban a Föld érzék-szerveiként történő vándorlást is képviseli.

Az „ősz” ekképpen, a felidézett esszében (de az egész Lászlóffy-életműben is) teljesen egyedi, sokrétű jelentéseket sűrít. Adott helyen nyílt (idézőjeles) a Verlaine-utalás („ősz húrja”). De ez csak a kezdőhangot megpendítő, a választott képzetet idéző kapcsolás. Ez a zsongó húrú ősz itt olyan különös hatalom, amely „a teremtés ingereitől terhes, teljes”, akár a tavasz, „akitől”: „a föld is gondolkozni, érezni akar”. Persze. Hiszen az ősz a termés, az egész évi munka eredményének ideje. A betakarításé. A szüreté. Ámde ebben a Lászlóffy Aladár-os költői világban másféle természeteket és teremtéseket is magába olvaszt.

Nem igaz, hogy csak a tavaszok hozzák s jelképezik a kezdést! Az ősz éppúgy a teremtés ingereitől terhes, teljes [...] Nagy és fontos emberi szerkezetek lépnek működésbe egyszerűen ama búcsúzóznak tekintett ragyogástól, mely éppúgy az érkezésé is lehet.

S ez a „búcsúzóznak tekintett ragyogás” – másutt megnevezetten: „naplemente” – itt, e költői világban minden köznapi vonzatát, jelentését alapvetően átváltoztatja. Visszajára – vagy inkább színére? – fordítja. Megjelenik a búcsúzás, az elmúlás. De a közkeletű őszi melankólia, a ború, a kíméletlen, elháríthatatlan végzetjelleg helyett – egészen más képet ölt.

Ilyenkor [...] hiszi el az ember igazán, hogy élni érdemes, hogy szárnyalni kell és lehet. Megszépülünk, mivel tulajdon tükörképünknek érezzük, látjuk azt az örvénylő aranylást, amit véghezvisz az ŐSZ örömében a természet.

Ez a Lászlóffy Aladár világában élő ősz tehát nem borongó, hanem örömteli. Felesel a közmegegyezéssel? A kultúrtörténetben

is élő, folytatódó, hallgatólagos tradícióval, amely az őszi évszakát szintén a monotoniaival, halálra készüléssel, búsongással társítja?

Másról van szó.

A hagyomány – hangsúlyozás nélkül is hangsúlyosan – jelen van. Csakhogy: Lászlóffy-módra.

Az emlegetett *Chanson d'automne* mellett és után a szél (az őszi szél) mintha „Vivaldi koreográfiájából” bukkanna fel. Vajon mindez s mindezek kapcsolata ennek a kisesszének az alkalmi, futó hangulatából adódik?

Ez a fajta véletlen ebben az írói világban ismeretlen. Akár Vivaldi felbukkanása kapcsán egy korai vers juthat eszünkbe (joggal) mint szervesen idetartozó, mint ezt a világot másfelől felmutató, mint ugyanezt a világot, e világ egy másik darabkáját felidéző részlet: „Vivaldi egyik hegedúse fenn lakott a hegyről lekanyarodó / sikátorban, Szeptember úr és November úr között. ŐSZ⁴⁸ volt / és egyenes tartású mégis.” S az itt egymás mellé állított két mű között a meghatározónak vélt közös kapocs (az idézett versben): „mély, zöld életöröm ült az örökös állhatatos és molytalaní- / tott függönyökön...”⁴⁹

S éppen ehhez az „idézet”-hez, összetartozásukhoz, költői képzetkapcsolás-módjukhoz tartozna akár a *Nabucco* is, ennek a – kicsi (de mély) – írásnak az indíttatását, befejezését, címét szolgáltató élmény?⁵⁰ (*Nabucco a lemenő napban*). Igen.

Egy ablakból zene szól. Csak egy ablakból száll a zene, de most betölti ezt a környéket, kertet, világsarkot.

⁴⁸ Az „ősz” homonimaként (évszak, hajszín, életszakasz), hangzásbeli, fogalmi, logikai egymásba játszasként alkalmazása a versben akaratlan, öntudatlan, de lényegi poétikai analógiát mutat, emlékeztethet Aranyra (a *Toldi estéjétől* az *Őszikéig*, a *Nem kell dér...*-ig stb. az ősz egész életművet átszövő, sok jelentésű költői képei). Németh G. Béla alapvető Arany-tanulmányaira és Szili József invenciózus, tüzetes elemzéseire utalnék elsősorban. (Utóbbi: *Arany hogy istenül*. Argumentum, Budapest 1996, főként a *Számadás és sors-időszámítás* c. fejezet. I. m. 94–120.)

⁴⁹ Lászlóffy Aladár: *Vivaldi egyik hegedúse*. In: *Képeskönyv a vonalokról*. 81. Vö. ...*hogy kitudódjék a világ*. 77.

⁵⁰ Verdi *Nabuccójának* a legközvetlenebb, az átélt korhoz kapcsolódó asszociációját felejtettem ki, Dávid Gyula figyelmeztet rá: „a »rabszolgák kórusá«-nak különös jelentősége van a Ceaușescu-rendszerben is, de visszautal 56-ra, amikor a budapesti rádió ezt sugározta a parlament előtti október 25-i sortűz utáni órákban”.

Egy pillanat, egy ablak (hangsúlyozottan: „csak egy ablak”), egy otthoni zug – „világsarok” lenne?

Mindenki külön olvas, tanul, élvezi a tudást és a művészeteket. De mégis mindig csak együtt jutunk valamire ennek eredményeképpen.

És ismét – avagy voltaképpen először? – megjelenik, érintésnyi közelségben, a közvetlen átélés:

A gyermekek selymes hajjal borított kis koponyájában, mint a magban benne van, készül már a világ újabb megoldása és megváltása, miközben te csak simogatód szeretettel és szórakozottan.

Újabb képben, most már kicsiben s azon belül is a még kisebbben (*gyermekfej, mag, készülő megoldás*) ismét a madártávlatian megjelenítetten, az egyedi módon szemlélt, felfogott VILÁG. De most egyetlen pillanatképben – egy adott hullámhosszon.

Az ablakból történetesen a Nabucco áradó kórusát hallgatod a lebukó napban. És érzed, hogy minden bűn és bánat, hiba és tévedés ellenére nagy, örök és szabad az ember, mert még a tündéri ősz mellett is nagy az ő szépségteremtő és jóságteremtő hatalma.

Mi lett az „ősz”-ből? Csak nem az olyannyira megcsúfolt (még rosszabb: önmagát állandóan megcsúfoló), önmagából kivetkőző, nagyon kisbetűs, nagyon kétségbe vonható értékű (távlatú) ember nemes fogalmának helyreállítása, „ember”-ként való visszaperlése?

Bevált és fenyegető balsejtelmektől átítatott életünkben (amikor láthatatlanokká váltak, vagy talán véglegesen meg is semmisültek mindennemű jobb-sejtelmek), hogy vetemedhet egy írástudó efféle könnyelmű elrévedésre? Lehetséges lenne az, hogy a mindahányunkat fojtogatóan körülvevő napihírek, közvetlen házfedeleinket és lelki védőtetőinket elsodrással fenyegető természeti és nem természeti katasztrófák között – valójában – egy

univerzálisabb egészben élünk? A kozmosz végeláthatatlan teljességén belül is sok évezredes közös múltunkat görgető, emberiségnyi összefüggésrendszerben? S hogy ez az utóbbi az – első? A „világ múltjának és jelenének állandó körforgása”, akár az „évszakoké”, mint „nagyvonalú óráké”? S lehet ez például az ős vagy a naplemente pillanata? Szüntelen újra ismétlődő, befogadásra, érzékenységre indító, indítató minden évben, az év minden napján. Állandó alkalom a közvetlen szorongató gyűrűből való kiszabadulásra, a tehetetlenül is be nem hódolásra, a dolgok fölébe kerekedésre, a megőrzésre, a visszahódításra.

Vigasztaló szándékú, jótékony ámitásról van szó? Nem. Költőnk aligha tekinthető struccpolitikusként. Írásait olvasva sok keserű, kegyetlen, frappáns korjellemezése között dúskálhatunk:

*Egy olyan világban élünk, ahol Ábrahám szó sincs róla, hogy az ő Izsákját áldozná fel [...], hanem mindenki a más gyermekének, katonafiának torkára tartja a pengét, hiszen a gyilkolás lett az ima: a nagy, a még nagyobb, legtelhetetlenebb vágyak [...] egyik formája, könyörgés a pusztulásért, mely pénzt, virágzást, hasznot hoz, mint hadiszállítónak a [...] bakák papírtalpú bakancsa, nem számít, [...] csak az üzlet menjen!*⁵¹

Vagy:

Ne humanitárius segélyt, hanem koporsót küldjenek, ha már halálra tetszett ítélni bennünket – vágja oda keserűen egy még épkezláb mai balkáni [közél-keleti, koszovói] „kortársunk”.

Régebben „senki nem tülekedett segíyezni, csak felfegyverezni az egymás ellen uszítottakat [...] kevésbé képmutatók lettek volna a politikusok?” Helyzeteink villámképei. De hangozhatnak szónoki kérdésként is.

Vajon egy ábrándos költőt hallunk? Aki megalapozatlan vágyak ködképeit festegeti?

⁵¹ Vö. Lászlóffy Aladár: Arányok. In: A jerikói trombitás. 24–25. Vö. Arányok és analógiák. In: Longobárd korona. 210–211.

Lehetséges volna, ha nem állna mögötte, benne, minden írásjelében az eredeti, nagy költészet, az életmű hitele, aranyfedezete.

S ez a fedezet nem más, mint (például) az elején idézett, éppen Paul Valéry által megjelölt sajátos világ és eszköztár. Az, amit a költő „*önnön lényéből*” mint „*mértékek gyűjteményéből*” hívott életre, megteremtve a művészi hitelesség egyedi összefüggésrendszerét.

A legutóbbi idézetek már későbbi esszéköteteiből valók. Egyben előrevetítik az életmű következő, új stádiumát.